

ХОЛОДНИЙ ЯР

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 4(35), с. 14–19

Висвітлюються події історії України, які замовчувалися за радянських часів, та ті події, які замовчуються нині.

Знаходиться Холодний Яр не на Марсі і, навіть, не в Росії. Знаходиться він на терені Трипільщини. Менталітет мешканців Холодного Яру, про яких йтиметься мова, можливо, почав формуватися ще в ті часи, які старіші за сиву давнину. Отже, знайомимося з Холодним Яром.

На сторінці 572-й третього тому “Українського советского енциклопедического словаря” [1] зазначалося: “Холодний Яр — урочище в лісі поблизу м. Чигирин. В XVIII ст. був однією з опорних баз гайдамацьких загонів. Весною 1768 року виступом з Холодноярського гайдамацького загону під керівництвом М. Залізняка розпочалася Коліївщина. У роки громадянської війни в Холодному Яру діяли загони проти білогвардійців і петлюрівців, під час Великої Вітчизняної війни Холодний Яр був базою партизанських загонів”.

Зазначена книга вийшла в часи горбачовської “гласності”. Правду все ж таки не було сказано до кінця. Замовчано, що в роки громадянської війни там була Холодноярська республіка. Викликає сумнів наявність там антибілогвардійських і антипетлюрівських загонів. У зв'язку з цим згадується китайський філософ Конфуцій, який зазначав, що у темній кімнаті важко знайти чорну кішку, особливо тоді, коли її там немає. Автор цих рядків схиляється до думки, що то були загони самооборони. Пізніше на Волині, у роки Другої світової війни, Українська повстанська армія теж виникла як збройна сила самооборони — насамперед від поляків. Це теж широко не афішується.

У третьому томі (стор. 377) “Географічної енциклопедії України” зазначено: “Холодний Яр — комплексна пам'ятка природи республіканського значення (з 1968 р.). Розташований в Чигиринському районі Черкаської області. Перебуває у віданні Кам'янського лісгоспу. Площа — 853 га. Охороняється лісовий масив з цінними породами дерев, яружно-балковим рельєфом, численними природними джерелами. У Холодному Яру налічується 124 види дерев і чагарників, з них — 75 місцеві. Тут зростають дуб звичайний, сосна звичайна, ясен, береза, липа, сосна Веймутова, каштан, модрина європейська та інші. Багатий тваринний світ: лось, олень, козуля, свиня дика, борсук, лисиця, лісові птахи. На території Холодного Яру — залишки давніх поселень людини; це місце визвольної боротьби українського народу 1768 року (Коліївщина) та партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни. Входить до складу Чигиринського історико-культурного заповідника” [2].

Як бачимо, і в цій книзі, виданій вже за часів незалежної України, немає згадки про Холодноярську республіку.

На сторінці 17-й роману М. Негоди “Холодний Яр” (розмова про цю книгу буде далі) сотник Холодноярської республіки на прізвище Чернота перелічив Ю. Горліс-Горському (і про нього розмова — далі) місцеві яри: Кривенків, Попенків, Гайдамацький, Скарбівничий, Гадючий, Чорний. Холодний Яр був найбільшим, розпочинався від хутора Мельники і тягнувся верст із сорок аж до Ле-

бедина. Був найглибшим з усіх. Його схили мали місцями до 800 метрів висоти.

З названою висотою можна і не погодитися. Такої висоти там просто не могло бути. Холодний Яр — це не Крим і не Карпати. Сумнівно, щоб 800 метрів мала навіть довжина схилу (автор цієї статті має географічну освіту, тому сумнівається). Втішатимемо себе тим, що художній роман — це не підручник з фізичної географії чи геоморфології. У романі могли бути такі неточності.

Нині часто можна почути про романи “Холодний Яр” та “Чорний ворон”. Автором першого є Юрій Горліс-Горський, а другого — Василь Шкляр. Роман Ю. Горліс-Горського, написаний і виданий у Західній Україні ще до Другої світової війни, замовчувався за радянських часів. Роман В. Шкляра написаний за часів Президента В. Ющенка, а став відомим за часів Президента В. Януковича. Нині ці романи мають велику популярність.

Зазначені дві книги — це лише один бік медалі. Вона, як відомо, має два боки. Нині замовчується існування роману Миколи Негоди “Холодний Яр”. Написаний він упродовж 1957–1969 рр. Почав писатися за хрущовської “відлиги”, а закінчив — у брежнєвський “застій”. Київське видавництво “Радянський письменник” опублікувало роман 1971 р. накладом 65 тис. примірників. Для наших часів такий наклад — фантастичний, а для радянських — помірний. Цей роман є в особистій бібліотеці автора цієї статті. При нагоді придбає і два інших. Зізнаюся, що роман М. Негоди вже встиг прочитати, а романи В. Шкляра та Ю. Горліс-Горського — ще ні. Причина проста — брак часу. Такі романи потрібно читати не похашцем. Не завадило б також з’ясувати, який з трьох романів найбільшчий до історичної неупередженої правди і що саме замовчано у кожній із книг. До речі, це було б слушною темою для дисертації чи то з історичних наук, чи то на стикові історії і філології. Бажано, щоб таке дослідження виконав фахівець, який розуміється на праві та історії, але який був би незалежним від істориків, правників та політичних партій. Результат дослідження може бути схожим на правду.

Не будемо порівнювати художню цінність усіх трьох книг. Поділимося загальними враженнями про роман М. Негоди.

Шедевром світової чи то навіть української літератури твір М. Негоди “Холодний Яр” назвати не можна. До рівня “Тихого Дона”, “Дней Турбиных”, “Белой гвардии” роман не дотягує. Водночас роман не схожий на відвертий пропагандистський матеріал радянського штибу. Певний талант М. Негода має. Добре було б, коли б за цю тему взяли Михайло Коцюбинський, Іван Франко або Ольга Кобилянська. Таке побажання — нездійсненне.

Відчувається, що М. Негода добре знає місця, які описував. Роман складається з трьох частин:

- “Дзвони били у Великдень” (кінець громадянської війни).
- “Землю вибілили сніги” (міжвоєнний період).
- “І повіяв вогонь” (війна).

Відчувається й те, що автор цього “Холодного Яру” має сільське походження або ж просто добре знає село першої половини ХХ ст. і менталітет села. Мабуть, спілкувався з мешканцями тих місць. Про Голодомор у романі М. Негоди можна помітити хіба що окремими вкрапленнями. Ця тема була заборонена навіть у період хрущовської “відлиги”.

У книзі “Письменники Радянської України” [3] на стор. 242-й зазначається, що Микола Тодосійович Негода народився 9 січня 1928 р. у селі Бузукові Черкаського району Черкаської області у селянській родині. У роки Великої Вітчизняної війни 14-річним хлопцем пішов до партизанського загону, який діяв у Холодному Яру. Можливо, М. Негода мав доступ до архівів. Без сумніву, знав про сотника Української Народної Республіки Ю. Горліс-Горського (якого називав Згорським) та його твір. Вперше згадка про Ю. Горліс-Горського зустрічається на 15-й сторінці книги і потім неодноразово повторюється. Якою мірою М. Негода використав твір Ю. Горліс-Горського — це потрібно досліджувати. Треба досліджувати і співвідношення між історичною правдою і письменницьким

вимислом. На сторінці 313-й йдеться про розстріл радянськими партизанами Ю. Горліс-Горського. Його смерть насправді ж сталася не у Холодному Яру і не в Україні. Це ставить під сумнів версію М. Негоди, що Ю. Горліс-Горський прибув під час німецько-радянської війни у Холодний Яр, щоб забрати золото Мотронинського монастиря, сховане наприкінці громадянської війни. Головні фігуранти роману — Савка Черноус, Тимофій Яремчук та його дружина (а згодом — вдова) Мелашка і Ю. Горліс-Горський. Є багато інших постатей. Не завадило б на початку роману дати їх перелік (як у п'єсі) і стисло охарактеризувати їх посади, кровну спорідненість тощо. Це полегшило б сприйняття твору у наш динамічний час, коли багато що робиться похапцем.

Зрозуміло, що в часи, коли М. Негода писав свій роман, над ним чатувала цензура. Нині важко сказати, де закінчуються особисті переконання М. Негоди і розпочинаються цензурні міркування. Над Ю. Горліс-Горським і Василем Шклярком цензура не стояла, тому читач справедливо може вважати, що ці автори писали так, як думали.

Скажемо відверто — у радянський час про Холодний Яр мало хто в Україні чув. Про Махна, Зеленого, Григор'єва чули значно більше. Крім Холодного Яру, в Україні була ще низка інших отаманських утворень. Фільм “Весілля у Малинівці” непогано це відобразив. Автор цих рядків багато потенційних отаманів бачить серед народних депутатів та представників інших владних структур. Добре, що вони сидять у комфортабельних кабінетах, а не на тачанці з кулеметами.

На сторінці 93-й М. Негода пише: “За Дніпром... зчепилися червоні частини з повстанськими загонами Килиберди. Холодний Яр залишився відрізанним від Білого Яру. А в цей час за Чигирином розгулявся верткий Коблик, далі в степ поролі животи продовольчим загонам банди Лютого і Штиля. Крім них, з'явився на Херсонщині махновського типу загін Чорного Ворона. Біля Розуміївки організувався загін Завгороднього, а на Звенигородщині — кінна банда Божка. На Черкащині в околицях Млієва-Городищ розгулював Голий...”.

У багатьох місцях роману М. Негоди описано звірства, які чинили повстанці з Холодного Яру. Нині ж вважається шляхетним про це не згадувати і борці з радянською владою зображуються як добрі дядечки, які роздавали лише пряники. Насправді ж одні українці вбивали інших. То чи було це закладено ще у Трипіллі?

Навесні 2012 р. повідомлялося, що в селі Соснівка Олександрівського району Кіровоградської області зусиллями історичного клубу “Холодний Яр” і нардепа Тараса Стецьківа відкрито монумент загиблим повстанцям сіл Соснівка, Дев'ятка, Скаржинка і Тарнавка. Вони повстали у вересні 1920 р. Автор пам'ятника — студент Київської національної художньої академії, правнук повстанців Дмитро Бур'ян.

Другого дня в урочищі “Холодний Яр” відбулася реконструкція бою між більшовицькими загонами і захисниками УНР. У мітингу в селі Мельники брав участь віце-спікер М. Томенко.

У середині третьої декади червня 2012 р. віце-спікер М. Томенко взяв участь в освяченні хрестів храму, що зводився на честь Петра Калнишевського (останнього кошового отамана Запорозької Січі) в центрі Холодного Яру, на хуторі Буда. Це — неподалік від тисячолітнього дуба Максима Залізняка. Про це повідомила газета “Голос України” 27 червня 2012 р.

Вшанування пам'яті холоднороських повстанців, по суті, відбувається на кістках їхніх супротивників. Свого часу комуністи танцювали на кістках холодноросьців. Нині “демократи” (чи Бог їх знає хто вони насправді) танцюють на кістках комуністів. Не в Холодному Яру, а у Долині полеглих під Мадридом спокійненько собі лежать ті, хто воював між собою у громадянській війні. В Іспанії, як і в Україні, громадянська війна виявилася безглуздою, — все, рано чи пізно, повертається на своє місце. Іспанці ж не танцюють на кістках супротивників. Такі танці — відьомські забави.

Холднороське повстання — це лише одне з багатьох повстань 1921 р. в Україні. Були і більші повстання. А це означає, що там пролилося ще більше української крові.

Не можна одночасно радіти смертям полеглих червоноармійських вояків під час Зимового (Листопадового) походу на Україну бійців Української Народної Республіки і плакати за розстріляними 23 листопада 1921 р. 359-ма бійцями УНР у Базарі на Житомирщині.

Як засвідчила згодом історія, — і ті, й інші помилялися. І те, й інше є трагедією. Під час Зимового походу вояки УНР роздавали не цукерки. Щось інше вилітало з їх стволів. Наведемо деякі факти. Уночі 4 листопада 1921 р. волинська група війська УНР під командуванням генерал-хорунжого Юрка Тютюнника біля села Борове (за 30 км від Олевська) роззброїла прикордонну польську залогоу і перейшла кордон, рухаючись на схід. 5 листопада було розгромлено загін чекістів у селі Журбовичі та кілька продзагонів. 6–7 листопада захопили Коростень, але не змогли його втримати, бо з Житомира надійшли два бронепотяги і тисяча курсантів Школи червоних старшин. Жорстокий бій з бригадою Г. Котовського стався 17 листопада біля села Малі Миньки. У бою загинули близько 400 повстанців. Котовці рубали і поранених на підводах. Втекти від котовців вдалося 120 старшинам і козакам, хто був на конях. 537 бійців потрапили у полон.

Ще деяка статистика. Перед чекістською комісією постали 443 особи. 84 особи померли від ран ще до “суду” над ними. Можливо, декому вдалося втекти. Розстріляно 359 чоловік. 41 командира скеровано на подальший допит. Отже, $359 + 41 = 400$. Незрозуміла доля 43 осіб, які постали перед чекістами.

З точки зору логіки, Григорію Котовському не обов'язково було розстрілювати полонених. Були інші способи вирішення їхньої подальшої долі. Щоправда, Г. Котовський пропонував полоненим помилування у випадку вступу до його кавалерійської бригади. Вістовий Степан Щербак відповів, що Україні вони не зрадять. Всі були розстріляні, а тіла кинуті у довжелезну яму. В іншу яму кинуто тіла померлих від ран.

Мабуть, бійцям УНР слід було погодитися на вступ до бригади Г. Котовського, а потім благополучно розбігтися.

Багато хто з одурманеного народу нині на сучасних мітингах не задумується над тим, що повстанці вбивали не марсіан і переважно не євреїв-комісарів, а українців. А чи були і чи збереглися пам'ятники тим, хто загинув від руки повстанців? Загиблі ж теж були українцями і теж хотіли жити і ростити дітей. Чи ходять до пам'ятників загиблим комуністам сучасні комуністи? Ті, хто тоді загинув, загинули за ідею, а не за матеріальний статок. Звідки ж їм було знати, що ідея комунізму хибна? Хибна, коли у комунізм заганяти всіх підряд, як худобу в огорожу. Коли ж у комуни ідуть ті, кому це подобається, то нічого поганого у комунізмі немає. Про це свідчать хоч би ізраїльські кібуци. Незважаючи на те, що люди і події не завжди описані М. Негодою блискуче й переконливо, можна все ж таки зрозуміти, що наша нація не є простою, прямолінійною і передбачуваною. Не всі українці були і є добрими, чесними, порядними. Всі ж українці, — і добрі, і недобрі, — живуть і діють в одному часі і просторі. У цьому і полягає біда. Звірства вчиняли і ті, й інші. Звідки береться звірство? Мабуть, від того, як колишуть у колісці, які пісні співають мами своїм немовлятам. Залишається дякувати Богу, що не довелося жити в описані у романі часи, і хай вони ніколи не вертаються у людське буття. Незважаючи на красиві ярлики, які нині дехто присвоює тим часам, Національна Шевченківська премія вручається за ідею літературного твору, а не за його художню майстерність.

Я вже давно помітив, що на комуністичне минуле найзавзятіше плюють ті, хто були комуністами. Покорнилися на комунізмі, тепер настав час покормитися на печерному націоналізмі. Комуністом я не був, тому й до історії ставлюся зважено. Завжди пам'ятаю, що кров людська — не водиця. Про це ще казав і письменник Михайло Стельмах. Ганьба нам за те, що гордимися і милуємося людовбивством і братовбивством. Мій земляк — третій Президент України В. Ющенко у захваті був, наприклад, від значної події на теренах Сумщини — Конотопської битви 1659 р. Тоді загинуло 40 тис. російських вояків, 4 тис. українських козаків і 6 тис. тимчасових союзників козаків —

кримських татар. Конотопська битва — це не футбольний матч із серії Євро-2012, де хтось виграв, а хтось програв. Конотопська битва — це загалом 50 тис. проломлених черепів, розтрощених тіл і вивалених з животів кишок. Невже така картина поля бою милує око Віктора Ющенка? То чи слід забути Конотопську і тисячі інших битв? Ні! Ніщо не повинно бути забутим. Але ставитися до цього слід як до трагедії, а не фольклорного свята. Менталітет і світогляд XVII ст. негоже переносити у XXI ст. Потрібно виповзати з печер.

Мій дід по матері — Сосницький Іван Панасович — народився 1897 р. на Івана-Купала, завдяки чому й отримав своє ім'я. Народився у козацькому селі Сватки на півночі Полтавщини, де несе свої води річка Грунь, впадаючи в Псел у гетьманській столиці — Гадячі.

1915 р., як солдат царя Миколи II, за бій на Галичині, він отримав срібний солдатський Георгіївський хрест. У царя з нагородженням порядки були прозорі. З поставленого вище штабу на роту надіслали два хрести. Командир роти зібрав роту і солдати голосуванням визначили, кого нагороджувати. За хрест цар щомісячно сплачував три рублі. Дід називав їх “пенсією”. Аж до своєї смерті у лютому 1995 р. дід згадував, якою чудесною була ця пенсія, аж поки у 1917 р. її скасували революціонери. Швидше за все, це зробили більшовики. Тимчасовий уряд, мабуть, побоювався б озлоблювати озброєних орденоносців.

Ще у свої юні комсомольські літа я цікавився у діда, чому його прізвище відсутнє у селі на почесній дошці, де зафіксовані прізвища тих, хто боровся за встановлення радянської влади. Дід робив вигляд, що не розуміє, про що його запитували. Його дружина (а моя бабуся) конфіденційно пояснювала, що дід ховався у громадянську війну, де тільки міг, щоб не бути мобілізованим до військових формувань, на які дуже багатими були ті часи. Дід — не боягуз, зі срібним Георгієм, а ховався у бур'янах!

Юнаком Іван Сосницький на німця чи австрійця біг з гвинтівкою (за що й одержав хреста, а його старший брат Степан — два). Спрямувати гвинтівку проти співвітчизників — сумління не дозволило. Якби ж то в усіх

було таке сумління, як у мого діда! На жаль, тоді його не всім вистачало. Не вистачає його ще й нині, коли відсутність сумління компенсується присудженням Шевченківської премії.

До “Севастопольских рассказов” Льва Толстого війна зображувалася виключно у героїському тоні. “Севастопольские рассказы” започаткували переосмислення. Воно ще торкнулося не всіх. Дехто ще перебуває у печерах кам'яного віку і пишається цим, а святкування трагедії перетворюється у танець відьом.

Я закликаю письменників, читачів (та тих, хто читати розучився і дивиться лише телевізор) не пишатися пролитією кров'ю (адже кров людська — не водиця!), а ставитися до цього як до трагедій та докласти зусиль, щоб вони більше не повторювалися. Сумнівно, щоб кривава історія викликала гордість.

Пишатися своєю історією можуть британці. Три з половиною століття у них не було громадянської війни і революцій. Отже, перенесемо англійський досвід на українські терени.

Для історії варто залишити і такий епізод. На початку незалежності в Україні популярною була книга американця українського походження Ореста Субтельного “Історія України”. Писалася вона англійською мовою для американських недільних шкіл. Потім була перекладена на українську. Можливо, нині є й кращі підручники з історії України. Тоді не було.

Орест Субтельний відвідував Україну. Одного разу, навесні 1995 р., щось завадило піти на зустріч з ним під час його перебування у Києво-Могилянській академії, деканом факультету правничих наук якої я тоді був. А восени 1995 р. під час 3-місячного стажування на юридичних факультетах у чотирьох американських університетах, мене запросили на щорічну зустріч української секції Американської асоціації юристів (АВА), яка відбулася у Вашингтоні. Назва готелю, здається, була “Маріам”.

Спускаючись на перший поверх, де “накривалася галявина”, у ліфті випадково зустрівся з О. Субтельним. Прізвище прочитав на бейджі. Зав'язалася розмова. Похвалив його книгу. Зрозуміло, що це було йому при-

емно. Він сказав, що не всій українській діаспорі все подобається у книжці.

Діаспорі дуже хотілося “лакування” історії. Наприклад, не подобалося твердження, що українське населення схильно ставилося до російських чиновників, бо вони були справедливішими ніж своя козацька старшина.

Можливо, зловживання владою і нетерпимість до критики закладалися в українському менталітеті ще з часів Трипілля. Проживання представників нашого етносу в плюралістичному американському оточенні впродовж кількох десятиліть, як бачимо, не вивітрило неприязнь до критики. Нам імпо-

нує прямолінійність, до того ж максимально лакована.

Література

1. Украинский советский энциклопедический словарь. Т. 3. — К.: Глав. ред. Укр. сов. энцикл. им. М. П. Бажана, 1989. — 772 с.
2. Географічна енциклопедія України. Т. 3. — К.: Глав. ред. Укр. сов. энцикл. им. М. П. Бажана, 1993. — 480 с.
3. Письменники Радянської України. — К.: Рад. письменник, 1976. — 416 с.

Висвітлено події громадянської війни XX ст. у центрі України. Обговорюються проблеми повстанського руху у Холодному Яру поблизу Чигирини у романах Миколи Негоди, Василя Шкляра та Юрія Горліса-Горського.

Освещаются события гражданской войны XX ст. в центре Украины. Обсуждаются проблемы повстанческого движения в Холодном Яру вблизи Чигирин в романах Юрия Горлиса-Горского, Николая Негоды и Василия Шкляра.

The article deals with events of the XX Century Civil War in the centre of Ukraine. Problems of throwing light on resurrection movement in the Holodniy Yar near Chigirin in the novels of Yuri Gorlis-Gorsky, Mykola Negoda and Vasyl Shchlyar are discussed.

Надійшла 7 серпня 2012 р.